

Socialinio darbo didaktika

Kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsaja

Daiva PENKAUSKIENĖ

*Mykolo Romerio universiteto
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius
Tel. (8 5) 271 4710
El. paštas: daiva.penkauskiene@gmail.com*

Santrauka. *Kritinis ir kūrybinis mąstymas buvo ir yra vieni iš svarbiausių žmonių gebėjimų, jie turi būti ugdomi ir puoselėjami ne tik dėl asmeninės, bet ir dėl visuomeninės gerovės. Dėl koncepcijų ir sampratų įvairovės sunku susigaudyti, kas yra kūrybinis, o kas – kritinis mąstymas. Kartais jie laikomi vienas kitam prieštaraujantys, o kitąkart – turintys jungiančių bruožų ir net tapatūs. Straipsnyje siekiama aptarti kūrybinio ir kritinio mąstymo sampratą ir išryškinti jų sąsają. Tai daroma remiantis kūrybiškumo ir kritinio mąstymo tyrimais, atskleidžiančiais kūrybiškai ir kritiškai mąstančios asmenybės bruožus, mąstymo procesą ir jo vertinimo rezultatus. Užsienio autorių moksliniai atradimai ir įžvalgos papildomi Lietuvoje atliktų kritinio ir kūrybinio mąstymo tyrimų išvadomis, patvirtinančiomis esamą jų sąsają.*

Pagrindiniai žodžiai: *kūrybiškas mąstymas, kritinis mąstymas, sąsaja.*

Įvadas

Postmoderniame pasaulyje neišvengiamai susiduriame su dviem aiškiomis tendencijomis. Viena, susiduriame su tų pačių reiškinių, sąvokų prasmių ir interpretacijų, egzistuojančių atskirai ir lygiavertiškai tuo pačiu metu, įvairove o kita – su tos įvairovės jungimusi į grupes, „klasterius“, sistemas. Šios tendencijos randasi iš mūsų gyvenimo kompleksškumo, neišvengiamų ir sparčiai gausėjančių pokyčių, vykstančių visose gyvenimo srityse. Transformacijų patiria ir mokslas. Kuriasi naujos šakos, mokslo sritys, peržiūrimos ir naujai įvertinamos senos teorijos, ieškoma įvairių mokslų sąsajų, reiškiniai tiriama kompleksiskai. Vis garsiau ir aiškiau deklaruojama nuostata, kad „žinias apie vieną sistemą galima pritaikyti daugeliui kitų sistemų“ (Skaržauskienė 2008, p. 11), nes jas skiriančios ribos yra pralaidžios. Integralus, kompleksinis, sisteminis požiūris padeda plačiau ir giliau mąstyti, kurti ir diegti inovacijas.

Tačiau toks požiūris iš asmens reikalauja atvirumo, kaitos ir nežinomybės toleravimo, gebėjimo valdyti informacijos gausą, kūrybiškai ir apgalvotai spręsti problemas, drąsos klysti ir nepasiduoti, reflektuoti savo ir kitų veiksmus, būti pasirengusiam nuolat peržiūrėti savo ir kitų įsitikinimus. Štai Roth ir Thum (2010) teigia, kad neužtenka vien PISA'os¹ tyrimais matuojamų kognityvių gebėjimų, nes jie atskleidžia tik vieną ugdymo rezultatų pusę. Į „žaidimo lauką“ (angl. *at play*) turi būti įtraukti papildomi veiksniai – „pasitikėjimas, atkaklumas, sąžiningumas, moty-

¹ PISA – Tarptautinė mokinių vertinimo programa (angl. Programme for International Student Assessment).

vacija, atsakomybė ir kitos socialinio kapitalo dimensijos, tokios kaip socialiniai tinklai“ (Roth ir Thum 2010, p. 8).

Tokio požiūrio aktualumą ir būtinumą pripažįsta ir daugelis mokslininkų, tiriančių kūrybinį ir kritinį mąstymą. Robinson (2011), kalbėdamas apie švietimą, mokyklos įpročių kultūrą, teigia, kad ligšiolinių reformų, pertvarų nepakanka. Reikia keistis iš esmės – turi rasti sisteminis kūrybiškumo, vaizduotės ir inovacijų ugdymas, nes „švietimo užduotis nėra mokyti dalykų; užduotis – mokyti mokinius“ (p. 267). Autorius nori pabrėžti, kad svarbu yra ne mokyklinių programų ar dalykų „išpildymas“², bet dėmesys mokinių mokymuisi. Panašiai kalba ir Lipman (2003), atskirdamas dvi sąvokas „schooling“, t. y. mokymą mokykloje, kur keliami labai apibrėžti, specifiniai ir siauri uždaviniai, ko mokiniai turi išmokyti, ir „education“, t. y. švietimą plačiuoju požiūriu, kuris kelia iššūkių ir kviečia būti atviriems ir smalsiems, savarankiškai mąstyti, diskutuoti, reflektuoti. Gardner (2008) išreiškia susirūpinimą, kad šiais sparčios globalizacijos ir rinkos ekonomikos laikais nebūtų pamiršta „existential intelligence“, kurią jis aiškina, kaip gebėjimą kelti ir spręsti didžiuosius klausimus, kurti, gerbti įvairovę, būti nesavanaudiškiems ir rūpestingiems. Tą pačią mintį išsako Duoblienė (2000, p. 71), jos teigimu, „kritiškumas ir kūrybiškumas yra itin svarbūs, kai susiduriama su kuria nors iš ontologinių, epistemologinių, etinių ar religinių paradigmu ir kai mokytojas pateikia pliuralistinį pasaulio aiškinimo modelį bei reikšmių daugiaprasmiškumą“. Paul ir Elder (2012) taip pat kalba apie gilų, integralų, socialiai atsakingą ugdymą, kai vertinamas ne kiekvieno asmens gebėjimas pasipelnėti kitų sąskaita, bet sąžiningas ir nešališkas mąstymas vardan visų gerovės.

Taigi kritinis ir kūrybinis mąstymas bei jo puoseleėjimas yra ir asmeniškai, ir visuomeniškai reikšmingi. Jų svarbą rodo gausūs moksliniai tyrimai. Kūrybiškumas, kaip psichologijos mokslo objektas, pradėtas tirti praėjusiu šimtmečiu (Galton 1986; Guilford 1950, 1967; Torrance 1974; Dewey 1902, 1915; Vygotsky 1978). Šio šimtmečio pradžioje į kūrybiškumą žvelgiama kaip į asmenybės bruožą (MacKinnon 1975; Getzels ir Simonton 1984) ir kaip į mąstymo bei pažinimo procesą (Guilford 1950, 1967; Torrance 1974; Gardner 2008 ir kt.). Taip pat studijuojama kūrybiškumui palanki aplinka (Druzhinin 1999; West 1990 ir kt.), aiškinamasi kūrybiškumo ir socialumo santykį (Jeffrey ir Craft 2000; Csikszentmihalyi 1976, 1998 ir kt.). Kritinio mąstymo tyrimus būtų galima suskirstyti į dvi pagrindines kategorijas. Pirmoji yra susijusi su poreikiu apibrėžti, išsiaiškinti kritinio mąstymo sampratą (Dewey 1902, 1915; Vygotsky 1978; Black 1952; McPeck 1981), antroji – su pedagoginėmis problemomis, o tiksliau – su kritinio mąstymo gebėjimų ugdymu, įgūdžių vertinimu (Bahr ir Lloyd 2010; Paul ir Elder 2008, 2012; Lipman 2003). Tarp antrosios kategorijos tyrimų plačiai žinomi ir taikomi Cornell (Ennis 1993, Ennis et al. 2005), Watson–Glaser (1942), Kalifornijos kritinio mąstymo testai (Facione 1990; Facione et al. 2000). Atskira kryptis – kritinio mąstymo kaip socialiai reikšmingo reiškinių tyrimai. Juos atliko kritinės pedagogikos atstovai – Freire (2000), McLaren (2007), Apple (1995), Brookfield (1987, 2005, 2011) ir kt.

Mokslinį požiūrį į abiejų rūšių mąstymą galima suskirstyti į tris pagrindines kategorijas:

- Kūrybinis mąstymas – divergentinis, o kritinis – konvergentinis (Black, Siegel, Jovaiša);
- Kritinis mąstymas turi divergentinių bruožų (Splitter, Sharpie, Ruggiero, Gardner);
- Kūrybinis ir kritinis mąstymas yra to paties intelekto skirtingos pusės. „*Proto kritinės*

² „Išpildymas“ – viso turinio išdėstymas.

ir kūrybinės funkcijos yra taip suauostos į vieną audinį, kad negali būti atskirtos viena nuo kitos, nes priešingu atveju praras esmingus kiekvienos funkcijos bruožus“ (Paul ir Elder 2008, p. 3).

Taigi į kritinį ir kūrybinį mąstymą žvelgiama ir kaip į skirtingas mąstymo rūšis, ir kaip turinčias bendrų bruožų, ir kaip bemaž tapačias. Tačiau šis skirstymas neatspindi visos mokslinės diskusijos apie kūrybinio ir kritinio mąstymo priešingybes ir bendrumus. Daugybė autorių fragmentiškai apie tai užsimena, plačiau apie šias dvi mąstymo rūšis yra kalbėję Gardner (1993), Lipman (2003), Ruggiero (1988), Paul ir Elder (2008).

Šių mokslininkų mintys bei autorės ir jos kolegų atlikti tyrimai skatina atidžiau panagrinėti kūrybinio ir kritinio mąstymo sąsają.

Straipsnio tikslas – atskleisti kūrybinio ir kritinio mąstymo sampratų sąsają.

Straipsnio uždaviniai:

1. apžvelgti kūrybinio ir kritinio mąstymo sampratų istorinę raidą;
2. išryškinti kūrybiškai ir kritiškai mąstančios asmenybės bruožus;
3. aptarti kūrybinio ir kritinio mąstymo ypatumus;
4. palyginti kūrybinio ir kritinio mąstymo rezultatų sampratas.

Straipsnyje pasitelkiami teorinės literatūros analizės ir metaanalizės metodai, naudojami kokybinių ir kokybinių tyrimų, atliktų 2010–2012 metais, duomenys. Jie nėra šio straipsnio pagrindinis objektas ir duomenų šaltinis. Jų paskirtis – iliustruoti teorinę medžiagą, išryškinant vieną ar kitą kritinį bei kūrybinį mąstymą jungiantį aspektą.

1. Sampratų istorinės raidos apžvalga

Ir kūrybinis, ir kritinis mąstymas neturi vieno vienintelio apibrėžimo. Jų samprata kito ir tebekinta nuo antikos iki šių dienų dėl natūralių pokyčių – gyvenamojo laikotarpio sąlygų ir aplinkos, vyraujančios pasaulėžiūros, filosofijos, religijos, mokslo šakų ir sričių, tyrėjų pažiūrų ir nuostatų, kt.

Kritinio mąstymo sąvoka kildinama iš graikiškų žodžių „*kritikos*“ – įžvalgus protas, nuovokumas ir „*kriterion*“ – kriterijus, arba tam tikras matas, standartas. Sujungus šias dvi sąvokas būtų galima teigti, kad kritinis mąstymas senovės graikams reiškė įžvalgų protą ar protavimą (samprotavimą), remiantis tam tikrais kriterijais. Filosofijoje ir edukologijoje plačiai žinomas sokratiškas klausimų formulavimas, diskusijų organizavimas, grindžiamas giliu, filosofiniu temos ar problemos nagrinėjimu pradedant paprastesniais klausimais ir pamažu pereinant prie sudėtingesnių ir ieškant pagrįstų atsakymų į juos. Toks mokymo(si) būdas grindžiamas įsitikinimu, kad daugeliu atvejų nėra iš anksto parengtų ir apibrėžtų atsakymų – juos atrasti turi pats besimokantis aktyviai ir iš esmės apmąstydamas net pačius paprasčiausius reiškinius, kurie vėliau gali pasirodyti ir ne tokie paprasti.

Kūrybiškumas kildinamas iš dviejų kalbų: lotynų „*creatus*“, t. y. „*formos*“, ir „*creare*“, t. y. „*gaminti*“, graikiško žodžio „*kreinein*“, reiškiančio „*atlikti*“, „*įvykdyti*“. Tačiau „ilgą laiką kūrybos sąvoka nebuvo taikoma apibūdinant žmogiškąją kūrybą“ (Bukantienė ir kt. 2013, p. 5), manant, kad iš tiesų kurti gali tik dievai, o žmonių meno tvariniai yra tik amatas, gamyba, techninis meistriškumas. Tokios nuostatos laikytasi gana ilgai – net iki XVI amžiaus. Šiuo aspektu kūrybinio ir kritinio mąstymo antikinės sampratos yra visiškos priešingybės. Antikos mąstytojams – Sokratui, Aristoteliiui, Platonui kritinis mąstymas ne dievų, o visų žmonių privilegija, nepaisant jų luomo, socialinės padėties. Antikos filosofų nuomone, mąstymas – tai darbas, kurį kiekvienas

turi atlikti, nes tik tokiu būdu ateina tikrasis pasaulio pažinimas. Sokrato žymusis posakis – „žinau, kad nieko nežinau“, viena vertus, sakytų, kad net neįmanoma siekti žinojimo, tačiau, kita vertus, – kuo daugiau žinoma, tuo daugiau kyla klausimų ir abejonų, o jos verčia toliau ieškoti, tirti, atrasti.

Kritinis mąstymas nuo antikos laikų savo prigimtimi buvo demokratiškas – teigiantis žmogaus prigimtinių norą ir galias pažinti disciplinuoto proto ir gilaus, laisvo ir kryptingo mąstymo vertę asmeniui ir visuomenei. Kūrybinio mąstymo „elitinė“ samprata laikėsi iki pat XX a., kol kūrybos svarba nebuvo pripažinta ir industrinės visuomenės vystymuisi. Tačiau, nepaisant technikos pažangos, inovacijų amžiaus pradžioje labai dažnai kūrybiškais žmonėmis buvo laikomi turintys prigimtinių, ypatingų gebėjimų – savo talento dėka lydimi profesinės ir visuomeninės sėkmės.

Taigi istorijos eigoje susiklosčiusios šių sąvokų sampratos, nepaisant naujų tyrimų, visuomeninių pokyčių ir tendencijų, padėjo susiformuoti „mitinėms“ kūrybiškumo ir kritinio mąstymo sampratomis. Pavyzdžiui, kad vieni žmonės yra kūrybiški, nes turi talentą, „Dievo dovaną“, o kiti – ne. Kūrybiškumas siejamas su menais, o meno žmonės yra chaotiški, netvarkingi, impulsyvūs, todėl ir kūryba negali būti kontroliuojama. O jei kuriama ne rimtai, ne profesionaliai, tai tik dėl atsipalaidavimo, poilsio. Kūrybiškumas ugdomas tik jaunesniame amžiuje, nes paskui „per vėlu“.

Kritinio mąstymo sąsajos su kritikavimu yra kalbinės prigimties – abu žodžiai turi tą pačią šaknį. Kritinis mąstymas dažnai kildinamas iš „kritikos“, „kritikavimo“, todėl jis suvokiamas kaip negatyvus reiškinys. Dar kartais jis siejamas su kritinėmis situacijomis – nelaimėmis, stichijomis, kai reikia priimti „kritinius“, t. y. greitus ir lemiamus, sprendimus. Dažnai linkstama dėti lygybės ženklą tarp loginio ir kritinio mąstymo, nes abu tiria priežasties ir pasekmės ryšį, ieško pagrįstų argumentų. O kadangi kritinis mąstymas – intelektinė veikla, manoma, kad tai sunkus darbas, kurį atlieka tik intelektualai, gebantys intensyviai protauti. Na ir žinoma, jis nedera su kūrybiniu mąstymu, nes pastarasis yra kitokios prigimties, reiškiasi specifinėse veiklos srityse, nėra logiškai išmąstytas, pagrįstas, tikslingas, disciplinuotas. Taigi, ir kritinis, ir kūrybinis mąstymas yra apipinti iš kartos į kartą perduodamų įsisenėjusių stereotipų, kurie ilgainiui yra virtę gajais mitais. Jie apibendrinti ir pateikti straipsnio autorės sudarytoje 1 lentelėje.

1 lentelė. Kūrybinio ir kritinio mąstymo mitai

KŪRYBINIS MĄSTYMAS	KRITINIS MĄSTYMAS
Žmonės gali būti skirstomi į kūrybiškus ir nekūrybiškus.	Kritinis mąstymas – tai :
Kūrybiškumą galima ugdyti tik tam tikrose srityse.	kritikavimas;
Kūrybiškumo negalima suvaldyti, kontroliuoti ar spartinti.	loginis mąstymas;
Kūryba – puikus atsipalaidavimo, poilsio būdas.	labai rimtas ir sunkus užsiėmimas;
Kūrybiškumas ugdomas tik jauname amžiuje.	tik intelektualams;
	nedera su kūrybiniu mąstymu;
	būdingas tik gabiems.

Prie šių mitų dar bus grįžtama aptariant kūrybinio ir kritinio mąstymo bruožus, pristatant įvairius mokslinius požiūrius ir tendencijas.

2. Kūrybiškos ir kritiškai mąstančios asmenybės bruožai

Mokslinėje literatūroje pastebima sąvokų painiava – vienur aiškiai skiriami asmens bruožai ir gebėjimai, o kitur jie drauge vadinami arba asmeninėmis savybėmis, arba asmeniniais gebėjimais. Dar kitur tiesiog kalbama apie kognityvias charakteristikas. Todėl šiame straipsnyje nedaroma aiškios takoskyros tarp būdo savybių ir gebėjimų.

Kūrybiškai asmenybei įvairūs autoriai priskiria skirtingas savybes, todėl neįmanoma nupiešti vieno kūrybiškos asmenybės paveikslo. Craft (2001), apžvelgdama kūrybiškumo tyrimus, teigia, kad kūrybiškas asmenybės sunku vertinti vienareikšmiškai, nes jos pasižymi skirtingais bruožais, kurie ne visada yra teigiami. Ji taip pat sako, kad kūrybiškos asmenybės tyrimai turi skirtingą prieigą, atskaitos taškus, metodikas, todėl neįmanoma jų lyginti, gretinti ir daryti apibendrintas išvadas. Tidikis (2003) pristato Taylor ir Andersen, Mahoney, kitų tyrėjų išskirtus kūrybinės asmenybės bruožus. Kai kurie iš jų prieštarauja vienas kitam, pvz.: aukštas intelektas ir logika – nelogiški sprendimai; objektyvumas – subjektyvumas; intelektinis kuklumas – egoistiškumas ir ambicingumas; mąstymo lankstumas – dogmiškumas; socialumas – individualumas; susilaikymas nuo skubotų ir nepagrįstų vertinimų – nekantrumas, skubėjimas skelbti nepatikrintas tiesas ir kt. Starko (2001) skiria šias kūrybiškų asmenų kognityvias charakteristikas: metaforinį mąstymą, sprendimų priėmimo lankstumą ir nepriklausomumą, loginį mąstymą, vizualizavimą, gebėjimą susigaudyti chaose. Asmenybės bruožais yra laikoma: norėjimas prisiimti riziką, įsipareigojimas užduočiai, smalsumas, atvirumas patirčiai, dviprasmybių ir neaiškumų tolerancija, platūs interesai, originalumo vertinimas, intuicija ir gilios emocijos, gebėjimas „panirti“ į darbą ir „išnirti“ iš jo. Autorė taip pat pamini prieštaringus bruožus – lankstumą ir logiškumą, rizikos prisiėmimą ir įsipareigojimą, tikslingą darbą ir chaotiškumą. Csikszentmihalyi, apibendrindamas išskirtinių kūrybiškų asmenybių bruožus (1996), taip pat pabrėžia esamus prieštaravimus – energingas įsitraukimas į darbą ir gebėjimas ilsėtis, reflektuoti; dideli protiniai gebėjimai ir naivumas; žaismingumas ir disciplinuotumas; „skendėjimas“ fantazijose ir aiškus realybės pojūtis; kuklumas ir išdidumas; tradiciškumas ir naujumas; paklusimas tvarkai ir maištingumas; neturėjimas prietarų lyčių atžvilgiu, bet ir aiškus moteriškumo ir vyriškumo dimensijų atskyrimas kūrybos darbuose ir kt. Iš pažiūros tai atrodytų nesuderinama, tačiau „kūrybiškuose individuose gali „sugyventi“ įvairios, kartais net labai prieštaringos savybės“ (Bukantienė ir kt. 2013, p. 19). Mokslininkai teigia, kad, nepaisant įvardijamų bruožų įvairovės, sutariama, kad daugumai kūrybiškų žmonių yra „būdingas mąstymo naujumas bei unikalumas, elgesio nonkonformizmas, gebėjimas atrasti netradicinius problemų sprendimo būdus, produktų išskirtinumas ir pan. Labai svarbi kūrybiškam asmeniui savybė yra lankstumas, pasireiškiantis įvairiose srityse“ (Bukantienė ir kt. 2013, p. 20).

Kritiškai mąstančių asmenybių bruožų tyrimai nėra sulaukę tokio didelio mokslininkų dėmesio. Tyrėjai, kurių dauguma yra iš Šiaurės Amerikos, į kritinį mąstymą žvelgia per asmeninių polinkių, nuostatų ar gebėjimų vertinimą. Dewey (1902), kritinio mąstymo tyrimų pradininkas, kritiškai mąstančią asmenybę apibūdina kaip smalsią, atvirą patirčiai, turinčią polinkį kūrybiškai ir kritiškai tirti problemas, jas apmąstyti. Tokios pat nuomonės Lipman (2003), tik jis dar aiškiau akcentuoja refleksyvumą, kaip gebėjimo suprasti savo klaidas ir jas pataisyti, svarbą. Ennis (1996) refleksyvumą apibūdina kaip gebėjimą, padedantį susiformuoti nepriklausomą nuomonę ir nuspręsti, kuo tikėti ir kuo ne. Siegel (1998) pabrėžia analitinį mąstymą ir gebėjimą priimti

pagrįstus sprendimus. Facione ir jo kolegos (1990, 2000) skiria septynias pagrindines kritinio mąstymo dispozicijas – tiesos siekimą (objektyvumą), nešališkumą (skirtingų nuomonių priėmimą ir toleravimą), analitiškumą (įvairių šaltinių nagrinėjimą, problemų analizę), sistemiskumą (nuoseklų, organizuotą darbą), pasitikėjimą savimi (kartu ir atsakomybės prisiėmimą), smalsumą (žinių, patyrimo siekį) ir brandumą (refleksiją). Kritinės pedagogikos atstovai į kritiškai mąstančią asmenybę žvelgia į kaip gebančią atpažinti ir įvertinti savo ir kitų mąstymą lemiančias prielaidas (Brookfield 2005), kaip siekiančią laisvės, savarankiškumo, nepriklausomybės ne tik sau, bet ir platesnei visuomenei, tautai ir visai žmonijai (Apple 1995; Freir 2000; McLaren 2007). Iš visų, tyrusių kritinį mąstymą, reikėtų išskirti Paul ir Elder (2012), kurie prie įprastų analitinių ir metamąstymo gebėjimų priduria intelektualinę empatiją, intelektualinį kuklumą, asmenybės integralumą kaip turinčius stiprų moralinį, etinį ir vertybinį pagrindą. Jų požiūriu, kritiškai mąstančios asmenybės priskiriamos dorai mąstantiems žmonėms – neindiferentiškiems, nesavanaudžiams, nedemonstruojantiems intelektualinio pranašumo.

Apibendrinus minėtų ir kitų mokslininkų tyrimus, galima išskirti šiuos kritiškai mąstančios asmenybės bruožus: smalsumą, atvirumą, drąsą rizikuoti ir prisiimti atsakomybę, sveiką skepticizmą, polinkį ir gebėjimą tirti, refleksyvumą, drąsą klysti ir prisipažinti klydus, atidėti sprendimus ir vertinimus, jei dėl jų abejojama. Nors kritiškai mąstantiesiems nėra priskiriama daug prieštaraujančių savybių, tačiau iš dažnai pasikartojančių galima išskirti šias: logišką sprendimų priėmimą ir refleksyvumą; išvadų darymą ir susilaikymą nuo jų; individualumą ir socialumą, skeptiškumą ir pasitikėjimą; racionalumą ir emocionalumą. Interpretacijų skirtis randasi dėl skirtingų filosofinių prieigų, metodologinių ir asmenybinių nuostatų ir, žinoma, nuo tyrimų laikmečio ir konteksto ypatybių.

Apžvelgus mokslinę literatūrą, galima pastebėti besikartojančių bruožų, priskiriamų ir kūrybiškoms, ir kritiškai mąstančioms asmenybėms – smalsumą ir atvirumą naujai patirčiai, gebėjimą nuosekliai ir susitelkus dirbti, drąsą rizikuoti ir prisiimti atsakomybę, neapibrėžtumo toleranciją, atvirumą įvairioms nuomonėms ir požiūriams, gebėjimą analizuoti ir reflektuoti, sveiką skepticizmą, nepriklausomos nuomonės raišką.

Moksliskai apibendrinta patirtis griauna vieną iš anksčiau įvardytų mitų, kad žmonės gali būti skirstomi į kūrybiškus ir nekūrybiškus. Daugelis žmonių geba būti ir kūrybiški, ir kritiškai mąstantys, nes jie pasižymi savybėmis, polinkiais, gebėjimais, būdingais abiejų mąstymo tipų žmonėms. Net ir originalumas, dažniausiai išimtinai kūrybiškos asmenybės bruožas, negali būti vertinamas kaip vien kūrybos savybė, nes originalumu laikoma ne tik unikalių, neatrastų idėjų generavimas, bet ir mąstymas kitaip. Anot Paul ir Elder (2008), kritiškumas padeda pastebėti kūrybiškumą, naujoves, originalumą, o kritiškumui reikia kūrybinių idėjų. Jų manymu, tiek kūrybiškumas, tiek kritiškumas yra gero, tinkamo mąstymo savybės. Tiek kūrybiškai, tiek kritiškai mąstantys turi prieštaraujančių savybių, nes mąstymo procesas, kaip ir patys individai, yra kompleksiškas – „išgryninti“ kurią nors vieną savybę yra labai sudėtinga.

Atliktas Lietuvos švietimo ekspertų požiūriu į kritinį mąstymą tyrimas (Indrašienė, Matonytė, Penkauskienė ir Suboč 2010) atskleidė, kad švietimo politikos kūrėjai ir įgyvendintojai kritiškai mąstančią asmenybę pirmiausiai sieja su analitiniais gebėjimais – informacijos paieška, atranka ir analize, adekvačiu situacijos vertinimu, gebėjimu fiksuoti ir „išžvelgti esminius dalykus“. Kritiškai mąstančiai asmenybei būdinga matyti platesnį kontekstą, suprasti vykstančius procesus ir jų ryšį. Kritiškai mąstantiems taip pat priskiriami ir komunikaciniai gebėjimai – mokėjimas

2 lentelė. Kūrybiškos ir kritiškai mąstančios asmenybės savybės

Autoriai	Kūrybiškos asmenybės savybės	Kritiškai mąstančios asmenybės savybės	Autoriai
Watson ir Schwartz 2000	Proto atvirumas, sugebėjimas įtemptai dirbti visą laiką , ypatingas domėjimasis tuo, kas neįprasta, pakantumas neapibrėžtomis situacijoms, aukštas intelekto bei aspiracijų lygis ir kt.	Disciplinuotumas, nuoseklumas, kryptingumas, sistemiškumas, atkaklumas ir ištvėrimumas, kt.	Paul ir Elder 2006, 2008, 2012
Dacey ir Lennon 2000	Savikontrolė, gebėjimas nuosekliai ir daug dirbti, ryžtas	Savikontrolė, savirefleksija ir savęs pataisymas Mąstymą lemiančių prielaidų reflektavimas ir įvertinimas	Lipman 2003 Brookfield 2005
Brolin 1992	Stipri motyvacija, patvarumas, intelektinis smalsumas , įsipareigojimas, mąstymo savarankiškumas , savirealizacijos siekis, atvirumas įspūdziams, sudėtingumo ir nežinomybės valdymas, emocinis įsitraukimas į tyrinėjimus, savikontrolė, gebėjimas ilgai ir sunkiai dirbti, ryžtingumas , atkaklumas	Smalsumas, atvirumas patirčiai , polinkis kūrybiškai ir kritiškai tirti problemas	Dewey 1902
Milgram 1990	Entuziastingumas, didesnis idėjų kiekis, jų naujumas, užsispyrimas įgyvendinant idėjas, net kai jos nėra populiarūs	Analitiškumas ir sistemingumas, tiesos siekimas	Facione 1900, 2000
Davis 1999	Privatumo troškimas, nepriklausomybė, drąsa rizikuoti , energingumas, smalsumas , artistiškas, jautrumas, originalumas	Nepriklausomybės , laisvės siekis Drąsa klysti , prisiimti atsakomybę	Freire 2000 Lipman 2003 Steele et al. 1997
Sternberg 1988	Neaiškumo toleravimas , iniciatyvumas, turtinga vaizduotė, estetiškas jautrumas, poreikis dalyvauti įvairioje veikloje, intelektinis smalsumas , lanksti vertybinė sistema, gebėjimas susikoncentruoti	Intelektinis smalsumas , nuolatinis klausinėjimas, „o kas, jeigu...?“	Dewey 1902, Lipman 2003
Jonynienė 1987	Mąstymo ir elgesio nonkonformizmas , pažiūrių ir nuostatų autonomiškumas , sprendimų bei vertinimų savarankiškumas , teigiama gyvenimo pozicija, atsakomybė už savo veiksmus	Autonomiškumas, atsparumas manipuliacijoms , gebėjimas kelti ir spręsti problemas, atsakomybė už savo veiksmus, socialinis atsakingumas ir kt.	Klooster 2001, Steele et al. 1997
Petrulytė 2001	Atvirumas sau, kitiems, smalsumas, bendras intelektinis aktyvumas , stiprus kūrybos ir saviraiškos poreikis, darbštumas, didelis emocionalumas, kritiškumas, abejojimas pripažintomis tiesomis	Sveikas skepticizmas, autoritetų kvestionavimas	Steele et al. 1997
Robinson 2011	Vaizduotė, atvirumas, požiūrių įvairovė	Vaizduotė kaip galimų alternatyvų matymas	Lipman 2003

bendrauti, taikyti informacinės komunikacinės technologijas asmeninio ir profesinio gyvenimo erdvėse. Kritiškai mąstantys yra ir kartu sklandžiai bei originaliai mąstantys. Yra greitai veikti ir lankstūs keistis, drąsūs priimti iššūkius ir daryti neordinarius sprendimus. Šie bruožai priskiriami ir kūrybiškai (Brolin 1992; Davis 1999; Watson ir Schwartz 2000 ir kt.), ir kritiškai (Dewey 1902; Lipman 2003; Paul ir Elder 1997, 2012 ir kt.) mąstantiems. Švietimo ekspertai mato esant tiesiogines kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsajas, teigia, kad „sėkmės asmeniniame gyvenime trokšta kiekvienas ir siekia kiekvienas, nepriklausomai nuo to, kokių gebėjimų jis turi. Bet tam, kad jis jaustų sėkmę, iš esmės yra svarbiausia kritinis ir kūrybinis mąstymas“. Ekspertų nuomone, „gebėjimas kurti savo idėjas, jas pristatyti ir įgyvendinti, turi įtakos gyvenimo sėkmei – tiek profesinei, tiek asmeninei“. Kritinio ir kūrybinio mąstymo siejimas su mokymusi, akademiniais pasiekimais, profesiniais laimėjimais yra gana įprastas, tačiau sąsajos su sėkme asmeniniame gyvenime yra įdomus, nedažnai aptinkamas mokslinių tyrimų aspektas.

Atliktas kūrybiniam mąstymui palankios aplinkos tyrimas (Girdzijauskienė, Penkauskienė ir Sruoginis 2012) atskleidė, kad pedagogai kūrybiškoms asmenybėms priskiria tuos pačius mokslinėje literatūroje atrandamus bruožus – minties originalumą ir lankstumą, smalsumą, iniciatyvumą ir aktyvumą, nepriklausomumą ir savarankiškumą, didelę motyvaciją, gebėjimą spręsti problemas. Įdomu, kad jie, kaip ir švietimo ekspertai, kūrybiškai mąstančias asmenybes laiko sėkmingomis asmenybėmis. Jų teigimu, kūrybiškai mąstantys sėkmingiau siekia karjeros, gyvena sėkmingesnę ir kokybiškesnę gyvenimą. Vertindami savo mokinių asmenines savybes, ekspertai aukščiausiai įvertino atvirumą naujai patirčiai, smalsumą ir žinių troškimą, pasitikėjimą kūrybinėmis galiomis. O mokinių vaizduotę, originalumą, gebėjimą susiorientuoti naujomis aplinkybėmis įvertino kur kas kukliau. Vertinimo rezultatai pateikiami tyrimo autorių sudarytoje lentelėje.

3 lentelė. *Mokinių kūrybiškumo savybių vertinimas (%)*

Kūrybiškos asmenybės savybės	Balai										Iš viso
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Atvirumas naujam patyrimui	1,0	3,0		3,0	12,9	7,9	18,8	20,8	16,8	15,8	100
Smalsumas, žinių troškimas	1,0	3,0	2,0	5,0	8,9	10,9	22,8	28,7	12,9	5,0	100
Idėjų gausa	1,0	3,0	3,0	9,9	19,8	14,9	27,7	13,9	5,9	1,0	100
Turtinga vaizduotė			5,0	5,0	18,8	21,8	12,9	19,8	11,9	5,0	100
Originalumas		1,0	5,9	9,9	22,8	13,9	20,8	14,9	8,9	2,0	100
Pasitikėjimas savo kūrybinėmis galiomis		2,0	2,0	8,9	10,9	21,8	20,8	20,8	6,9	5,9	100
Ištvermingumas, atkaklumas	1,0	3,0	3,0	3,0	19,8	26,7	24,8	9,9	7,9	1,0	100
Gebėjimas susiorientuoti naujomis situacijomis		2,0	1,0	3,0	22,8	18,8	26,7	12,9	11,9	1,0	100
Drąsa rizikuoti, imtis naujų veiklų		2,0	3,0	6,9	17,8	17,8	19,8	12,9	15,8	4,0	100

Empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad teoriniu lygmeniu išskirtos ryškiausios kūrybiškumo savybės neranda atitiktens profesinėje praktikoje. Penktadalio mokytojų, dalyvavusių tyrimo, šių savybių savo mokiniams nepriskiria.

Skirtingų tyrimų rezultatai rodo, kad ir švietimo ekspertai, ir pedagogai atranda daugiau jungiančių nei skiriančių kritiškai ir kūrybiškai mąstančios asmenybės bruožų. Originalumas, lanks-

tumas, drąsa, intelektualinis aktyvumas, gebėjimas matyti ir įsivaizduoti įvairias perspektyvas, savarankiškumas ir ryžtingumas, problemų sprendimas priskiriami abiejų tipų mąstymui. Išvardytos savybės nusako tam tikrus asmens psichikos ypatumus ir gebėjimą kryptingai veikti. Kritinis ir kūrybinis mąstymas yra siejami su asmeninio ir profesinio gyvenimo sėkme.

3. Kūrybinis ir kritinis mąstymas

Mokslininkai, darantys aiškią takoskyrą tarp kritinio ir kūrybinio mąstymo, remiasi nuostata, kad pirmasis yra konvergentinis, o antrasis – divergentinis. Tačiau populiareesnės teorijos, teigiančios, kad ne tik kūrybiniam, bet ir kritiniam mąstymui būdingi divergentinio mąstymo bruožai – lankstumas, nešabloniškumas, įvairiapusiškumas, gebėjimas įvairiapusiškai žvelgti į reiškinius ir problemas, matyti daugiau nei vieną problemos sprendimo variantą. Būtent požiūris į problemų sprendimą yra pagrindinė jungtis, kalbant apie kūrybinio ir kritinio mąstymo sąsają. Walas (1926) išskyrė keturis kūrybinio proceso etapus: idėjos ar problemos tyrimą ir informacijos apie ją rinkimą; inkubaciją, t. y. „tylųjį“ periodą, kai aktyviai apie problemą negalvojama ir ji netiriama; nušvitimą, t. y. problemos sprendimo atradimą; sprendimo įvertinimą ir įgyvendinimą. Kiti kūrybiškumo tyrėjai įvardija dar daugiau kūrybinio proceso etapų – nuo penkių iki dvidešimties. Pavyzdžiui, Rossman (1931) skiria septynis etapus: nepasitenkinimo šaltinio, kliūties, problemos nustatymas; jų analizė, informacijos rinkimas ir peržiūrėjimas; galimų problemos sprendimų įvardijimas; jų kritinis įvertinimas; naujos idėjos, problemos sprendimo varianto radimas ir jos teisingumo patvirtinimas. Torrance (1988) taip pat kaip ir Rosmann pirmiausiai įvardija jautrumą problemai, disharmonijos pajautimą, tada hipotezių kėlimą ieškant problemos sprendimo; hipotezių patikrinimą ir rezultatų skelbimą.

Kritinio mąstymo tyrėjai taip pat įvardija kelis kritinės minties etapus. Dewey (1902) kalba apie intelektualinį smalsumą kaip mąstymo stimulą, akstiną, kylantį iš noro sužinoti, atrasti. Kadangi, jo manymu, naujos žinios nesiranda tuščioje vietoje, pirmiausiai atsiremama į turimą savo ir kitų patirtį, tada keliami klausimai, hipotezės, ieškoma įvairių problemų sprendimo variantų, atsirenkamas geriausias sprendimas ir jis reflektuojamas. Tą pačią mintį plėtoja Lipman (2003), pabrėždamas sprendimų atidėjimą, jei nėra užtikrintumo jo teisingumu. Pasak jo, kritiškai mąstantiems būdinga savireguliacija, pasitaisymas, atsiradus naujų faktų, įrodymų. Plėtodamas Dewey mintis apie patirtį, jis teigia, kad ir kūrybinio mąstymo procesui būtina patirtis, nes vaizduotė be patirties yra nereikšminga, o patirtis be vaizduotės nuobodi ir proziška. Facione, Facione, Giancarlo (2000) nurodo šešis pagrindinius kritinio mąstymo etapus: interpretaciją, t. y. problemos atpažinimą ir įvardijimą, būsimo tyrimo konstravimą; analizę, t. y. įvairių duomenų, informacijos studijavimą, lyginimą, sąsajų ieškojimą; vertinimą, t. y. loginį turimos medžiagos patikrinimą ir sprendimų priėmimą; savireguliaciją, t. y. pagrindimą, kaip ir kodėl buvo priimti vienokie ar kitokie sprendimai, ir apmąstymą, kaip tie sprendimai darė įtaką asmens mąstymui – jį pakeitė, patobulino. Paul ir Elder (2012) įvardija aštuonis kritinio mąstymo etapus: tikslo nustatymą; klausimų, susijusių su problema, tiriamu reiškiniu, kėlimą; informacijos rinkimą; jos interpretavimą; sąvokų, teorijų formulavimą; prielaidų darymą; galimų padarinių numatymą ir autonomiško požiūrio formulavimą ir išvadų darymą.

Nesvarbu, kad ir kiek proceso etapų išskirtų kūrybinio ir kritinio mąstymo proceso tyrėjai, aišku, kad mąstymas stichiškai nevyksta. Minėti mokslininkai padeda paneigti dar vieną stereo-

tipinę nuostatą, kad kūrybinis mąstymas, kitaip nei kritinis, yra stichiškas, nevaldomas, gaivališkas. Abiem mąstymo rūšims yra bendras požiūris į reiškinių nagrinėjimą, problemų sprendimą, kuris prasideda nuo smalsumo ar nepasitenkinimo, vėliau prie atidesnio smalsumo ar diskomforto objekto tyrimo, informacijos rinkimo, hipotezių kėlimo, jų tikrinimo, vertinimo ir išvadų darymo. Kaip esmingą skirtumą būtų galima išskirti tik inkubacinio, „tyliojo“ ar „ramybės“ periodo, neįvardijimą kritinio mąstymo cikle. Nors plačiau žiūrint tai galėtų būti tai, ką Lipman (2003) įvardija kaip sprendimų atidėjimą arba kaip Steel, Meredith, Temple ir Walter (1997) laukimo laiką (angl. „wait time“).

4. Kūrybinio ir kritinio mąstymo rezultatai

Kalbėti apie kūrybinio ir kritinio mąstymo rezultatus yra sudėtinga dėl vienos aiškios priežasties – jų apčiuopiamumo stokos. Žinoma, jei kalbame apie atradimus, originalius kūrinius ar produktus, turinčius materialinę išraišką, keblumų nekyla. Tačiau jei kalbame apie rezultatus kaip įgytus gebėjimus, patobulintas kompetencijas, nuostatų ar vertybių perkainojimą, procesus, sunku nusakyti, kas ir koks yra tas rezultatas, o dar sunkiau jį įvertinti. Nors yra plačiai žinomi Kalifornijos ir Kornel mąstymo dizpozicijų tyrimai, siekiantys įvertinti nuostatas ir jų praktinį taikymą, Freir raštingumo programa, Kritinio mąstymo asociacijos atliekami kritinio mąstymo gebėjimų testai, Glaser (1942), Torrence (1974) eksperimentiniai tyrimai, – jie neįvertina visų kūrybiškumo ir kritinio mąstymo apraiškų.

Yra manoma, kad nėra visiems atvejams tinkamų objektyvių kriterijų, galinčių įvertinti produkto kūrybiškumo ar kritinio mąstymo lygį. Kiekvienas atvejis yra unikalus, o vertinimas priklauso nuo vertintojo ir vertinamųjų patirties, požiūrių, vertybių. Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje pabrėžiama konteksto, į kurį atsižvelgiant atliekamos vertinimo procedūros, svarba. Todėl teigiama, kad testai nerodo nei kritinio, nei kūrybinio mąstymo sąsajų nei su kontekstu, nei su disciplina ar studijų objektu; o gebėjimai mąstyti kūrybiškai arba kritiškai yra veikiami įvairių, nuolat kintamų veiksnių (Brodin 2007). Tačiau išsakyta kritika vertinimo atžvilgiu nereiškia, kad visiškai bandoma atsisakyti vertinimo. Greičiau abejojama standartų, normų pritaikymu visiems atvejams. Robinson (2011) teigia, kad žmonės nėra tik šiaip kūrybiški – jų kūryba pasireiškia konkrečiu pritaikytos vaizduotės rezultatu, kuris nebūtinai turi būti originalus, turint galvoje kažko visiškai naujo sukūrimą. Jis, kaip ir kritinio mąstymo tyrėjas Paul, teigia, kad kūrybos rezultatai turi būti vertinami detalumo, baigtumo, minties, idėjos (kūrinio) naudingumo ir socialinio vertingumo aspektais. Paul ir Elder (2008, 2012) kūrybinio ir kritinio mąstymo sąsajas įžiūri būtent per procesą, kurio metu kuriamas intelektualus produktas, o vėliau jis kritiškai vertinamas. Jų nuomone, būtent toks vertinimas yra pagrindinis kūrybos akstinas, o mąstymo paskirtis – įvertinti tai, kas „išmąstoma“.

Kūrybiškumą ir kritinį mąstymą svarbu vertinti ne dėl to, kad atskirtume, kas yra labiau ar mažiau kūrybiški, pasvertume, kas turi daugiau ar mažiau kritinio mąstymo, bet žinotume, ko trūksta, ką reikia tobulinti. Atlikti divergentinio mąstymo tyrimai rodo, kad mokiniai pateikia daugiau originalių atsakymų, idėjų tada, kai jiems aiškiai nurodoma, kad iš jų to tikimasi. „Jei mes siekiame sklandumo, originalumo, metaforiškumo ar kitų galimų kūrybinio mąstymo komponentų, didesnė tikimybė jų sulaukti tais atvejais, kai mokiniai supranta, kad mes laukiame tokių atsakymų ir juos laikome vertingais“ (Starko 2001, p. 409). Kritinio mąstymo tyrimai taip

pat rodo, kad mokiniams yra svarbus jų mąstymo proceso vertinimas bei jų pačių nuomonės apie individualią pažangą vertinimas (Indrašienė, Matonytė, Penkauskienė ir Suboč 2010).

Kalbant apie kūrybiškumo ir kritinio mąstymo rezultatų ir jų vertinimo bendrumus, galima pasakyti, kad abiem atvejais vertinami asmenybės bruožai ir nuostatos, gebėjimai, procesai ir baigtiniai produktai (daiktai, projektai, sprendimai, idėjos). Detalumas, baigtumas, minties, idėjos (kūrinio) naudingumas ir socialinis vertingumas yra tie aspektai, kurie laikomi svarbiais vertinant ir kūrybinį, ir kritinį mąstymą.

Kūrybiškumo tyrimai, atlikti Lietuvos mokyklose (Girdzijauskienė, Penkauskienė ir Sruoginis 2012), atskleidė, kad nors mokytojai atpažįsta kūrybiško proceso etapus, suvokia jų naudą mąstymo lavinimui, nepakankamai skiria laiko kūrybiškumo patyrimui ir išgyvenimui. Kūrybiškumo rezultatais yra linkstama laikyti tai, kas apčiuopiama – literatūros ir meno, tyrimų ir projektinius darbus. Kūrybiškumas kaip procesas yra menkai vertinamas. Iš dalies tai atsispindi ir mokymo(si) priemonėse, kurių turinys tik retais „atvejais skatina „patirti“ kūrybos vyksmą, pateikti išbaigtą kūrybos produktą“ (Girdzijauskienė, Penkauskienė ir Sruoginis 2012, p. 22). Dėmesys kūrybos rezultatams aptarti taip pat nėra pakankamas. Mokiniai turi nedaug progų aptarti savo ir draugų atliktus darbus, o ir pačių kūrybinių darbų atlikimas dažniausiai skiriamas kaip savarankiškas darbas, kurį reikia atlikti namuose. Atlikta mokinių kūrybinių rašto darbų analizė parodė, kad pagrindiniai kūrybiško rezultato bruožai – originalumas, įtaigumas, pasakojimo netikėtumas ir savita intonacija būdinga ketvirtadaliui visame tyrime dalyvavusių mokinių³. Išmonė, fantazija, autentiška nuomonė, originalūs situacijos sprendimo būdai sulig didėjančiu mokinių amžiumi tolydžio mažėja.

Kritinio mąstymo ugdymo tyrimai (Indrašienė, Matonytė, Penkauskienė ir Suboč 2010) atskleidė panašią situaciją. Mokytojai suvokia, kad kritinis mąstymas yra procesas, bet jį patirti, analizuoti ir vertinti skiriama labai mažai laiko. Mokiniai turi nedaug galimybių plėtoti ir pagrįsti kritines mintis, reflektuoti savo mąstymo ir veiklos pažangą. Kritinio mąstymo rezultatais laikomi projektiniai ir kūrybiniai darbai, užduočių sprendimai, rečiau patobulinti gebėjimai ir įgūdžiai, proceso metu reiškiamos kritinės mintys ir vertinimai.

Atliktų tyrimų duomenys patvirtina mokslininkų (Torrance 1966; Facione 1997; Paul ir Elder 2012) kūrybinio ir kritinio mąstymo kaip divergentinio sampratą. Lietuvos pedagogai kritinį ir kūrybinį mąstymą suvokia kaip procesiškus reiškinius, tačiau jų patyrimui ir aptarimui skiria nedaug laiko. Rezultatais linkstama laikyti tai, kas apčiuopiama, akivaizdu. Kritinės ir kūrybinės minties tobulėjimo apraiškos sunkiai pastebimos, retai fiksuojamos.

Išvados

Kūrybinės ir kritinės minties vystymosi kelias buvo skirtingas. Kritinis mąstymas puoselėja galias demokratines tradicijas, pradėdant nuo antikos laikų, o kūrybiškumo demokratinis supratimas radosi gerokai vėliau – XX a. pradžioje. Tačiau abi mąstymo sampratų istorijos eigoje patyrė transformacijų. Sampratų įvairovė kito priklausomai nuo socialinių ir ekonominių realiųjų, kultūros, filosofijos, mokslo vystymosi. Net ir šiais laikais jos nėra iki galo demistifikuotos, galioja daug stereotipų, kas yra kūrybinis ir kritinis mąstymas, kaip jis gali būti ugdomas (ir ar gali būti ugdo-

³ iš 513 tyrime dalyvavusių 103 mokiniams.

mas), kokiose srityse, veiklos srityse, kokio amžiaus žmonių. Buvo ir yra daug tiriančių kritinį ir kūrybinį mąstymą, jais besidominčių. Yra daug ir įvairių mokslinių krypčių, metodologinių mokyklų, pažyminčių vienas ar kitas šių mąstymo rūšių charakteristikas. Nepaisant skirtybių, tiek kritinis, tiek kūrybinis mąstymas turi daug sąsajų – išskiriamos panašios kūrybiškai ir kritiškai mąstančiųjų asmeninės savybės, gebėjimai, juos sieja panašus problemų sprendimo ir produkto kūrimo procesas, rezultatų įvertinimo sudėtingumas. Kūrybinio ir kritinio mąstymo rezultatai yra sunkiai apčiuopiami, jei traktuojami kaip galutinis fizinis objektas. Kūrybinį ir kritinį mąstymą taip pat sieja jų kompleksiskumas. Todėl dažnai nėra lengva atskirti, kur prasideda ir kur baigiasi vienas arba kitas. Turint galvoje, kad šiame sudėtingame pasaulyje viskas susiję, atskirų reiškinių ribos ne visada yra ryškios, yra aktualu reiškinius nagrinėti ieškant sąsajų, jungčių, kad būtų galima ugdyti įvairiapusių gebėjimus, reikalingus šių dienų žmogui.

Lietuvos švietimo ekspertai mato tiesiogines kūrybinio ir kritinio mąstymo sąsajas, išskiria tas pačias asmenines savybes ir teigia, kad abiejų tipų mąstymas yra žmogaus asmeninės ir profesinės sėkmės bei visos visuomenės gerovės garantas. Lietuvos pedagogai taip pat išskiria asmeninių savybių bendrumus ir procesų panašumus, įvardija tuos pačius, kaip ir tyrėjai, kūrybiško rezultato požymius. Tačiau Lietuvos mokyklose labai nedaug laiko skiriama kūrybinio ir kritinio mąstymo patyrimui, proceso išgyvenimui ir rezultatams aptarti. Mokslinėje literatūroje pabrėžiamas inkubacinis kūrybinio mąstymo periodas ir kritinės minties brandinimo bei išlaukimo laikas vis dar nėra pedagoginės praktikos dalimi.

Nors tyrimų, įrodančių kritinio ir kūrybinio mąstymo sąsają, yra pakankamai, tačiau didesnio dėmesio turėtų sulaukti asmeninės ir profesinės sėkmės sąsaja su kūrybinio ir kritinio mąstymu. Tam padėtų ir konkrečių atvejų analizės, ir organizacijų bei bendruomenių kultūros tyrimai, ir išgyventos patirties liudijimai, ir platesnio lauko tyrimai. Tai būtų svarūs argumentai, įrodantys, kad kūrybinis ir kritinis mąstymas turi tiesioginę ir lemiamą įtaką asmens, bendruomenės ir visos visuomenės gerovei, todėl tam turi būti skiriamas deramas dėmesys.

LITERATŪRA

- Apple, M. W. 1995. *Education and power*. London: New York: Routledge.
- Bahr, N., Lloyd, M. 2010. 'Thinking critically about critical thinking in higher education', *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning*, 4(2): 1–17.
- Black, M. 1952. *Critical thinking*. New Jersey: Englewood Cliffs.
- Brolin, C. 1992. Kreativitet och kritiskt tandande. Redskap for framtidseredskap [Creativity and critical thinking. Tools for preparedness for the future], *Krut*, 53: 64–71.
- Brodin, E. 2007. *Critical thinking in scholarship: Meanings, conditions and development*. Lund: Lund University.
- Brookfield, S. 1987. *Developing critical thinkers: Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. San Francisco: JosseyBass.
- Brookfield, S. 2005. *The power of critical theory: Liberating adult learning and teaching*. San Francisco: JosseyBass.
- Brookfield, S. 2011. *Teaching for critical thinking: Helping students question their assumptions*. San Francisco: JosseyBass.
- Brown, S., Vaughan, C. 2009. *Play: How it shapes the brain, opens the imagination, and invigorates the soul*. New York, Avery.

- Bukantienė, J., Girdzijauskienė, R., Jarienė, R., Penkauskienė, D., Sruoginis, L. V. 2013. *Mokinių kūrybiškumo ugdymo lietuvių (gimtosios) kalbos pamokose metodika*. Vilnius: Šiuolaikinių didaktikų centras. Prieiga per internetą: <[http://www.sdcentras.lt/pr_kuryba/Mokiniu_kurybiskumo_ugdymo_lietuviu_\(gimtosios\)_kalbos_pamokose_metodika.pdf](http://www.sdcentras.lt/pr_kuryba/Mokiniu_kurybiskumo_ugdymo_lietuviu_(gimtosios)_kalbos_pamokose_metodika.pdf)>. [Žiūrėta 2016 m. kovo 1 d.]
- Gardner, H. 1993. *Creating Minds: An Anatomy of Creativity Seen Through the Lives of Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky, Eliot, Graham, and Gandhi*. New York: Basic Books.
- Girdzijauskienė, R., Penkauskienė, D., Sruoginis, L. V. 2012. *Mokinių kūrybiškumo ugdymo lietuvių (gimtosios) kalbos pamokose būklės (tyrimų) apibendrinimas*. Vilnius: Šiuolaikinių didaktikų centras. Prieiga per internetą: <http://www.sdcentras.lt/pr_kuryba/tyrimas_kurybiskumas_apibendr.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Craft, A. 2001. *An analysis of research and literature on creativity in education: Report prepared for the Qualifications and Curriculum Authority*, Qualifications and Curriculum Authority. Prieiga per internetą: <http://www.creativetalis.com/uploads/2/2/8/7/2287089/creativity_in_education_report.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.]
- Csikszentmihalyi, M. 1976. *A Systems Perspective on Creativity*. Prieiga per internetą: <http://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/11443_01_Henry_Ch01.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. kovo 5 d.]
- Csikszentmihalyi, M. 1996. *Creativity: Flow and psychology of discovery and invention*. New York: Harper Collins.
- Csikszentmihalyi, M. 1998. 'Society, culture and person: a systems view of creativity' in *The nature of creativity*, ed. R. J. Sternberg: Cambridge: Cambridge University Press, p. 325–339.
- Dacey, J. S., Lennon, K. H. 2000. *Kreativita [Creativity]*. Prague: Grada.
- Davis, G. A. 1999. 'Barriers to Creativity and Creative Attitudes' in *Encyclopedia of Creativity*, vol. 2. California: Academic Press.
- Dewey, J. 1916. *Democracy and education*. New York, Macmillan. Prieiga per internetą: <<http://www.ilt.columbia.edu/?s=democracy+and+education>>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Dewey, J. 1900. *The school and society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dewey, J. 1902. *The child and curriculum*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dewey, J. 1915. *The schools of tomorrow*. New York: Dutton.
- Druzhinin, V. N. 1999. *Psichologia obshchikh sposobnostei* [The psychology of common abilities], SPb, Piter.
- Duoblienė, L. 2000. *Mąstymo ugdymas mokant filosofijos gimnazijoje*, Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Ennis, R. H. 1993. 'Teaching for higher order thinking', *Theory into Practice*, 32 (3): 181.
- Ennis, R. H. 1996. *Critical thinking*, Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall.
- Facione, P. A., Facione, N. C. & Giancarlo, C. A. 2000. 'The Disposition Toward Critical Thinking: Its Character, Measurement, and Relationship to Critical Thinking Skill', *Informal Logic*, 20 (1): 61–84.
- Facione, P. 1990. *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*, CA, The California Academic Press. Prieiga per internetą <https://assessment.trinity.duke.edu/documents/Delphi_Report.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Facione, P. A., Facione, N. C., Giancarlo, C. 2000. 'The disposition toward critical thinking: Its character, measurement, and relationship to critical thinking skill', *Informal Logic*, 20 (1): 61–84.
- Freire, P. 2000. *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto alba.
- Glaser, E. M. 1942. 'An experiment in the development of critical thinking', *Teachers College Record*, 43 (5): 409–410.
- Gardner, H. 2008. *5 minds for the future*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Press.
- Guilford, J. P. 1950. 'Creativity', *American Psychologist*, 5: 444–445.

- Guilford, J. P. 1967. *The nature of human intelligence*. New York: McGraw Hill.
- Indrašienė, V., Matonytė, A., Penkauskienė, D. ir Suboč, V. 2010. *Kritinio mąstymo ugdymo principų integravimas į Lietuvos bendrojo ugdymo sistemą*. Vilnius: Šiuolaikinių didaktikų centras. Prieiga per internetą: <http://www.sdcentras.lt/pr_ctp/tyrimas.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Jeffrey, B. and Craft, A. 2001. 'The universalization of creativity' in *Creativity in education*, eds. A. Craft, B. Jeffrey and M., Leibling. London: Continuum, p. 1–16.
- Jonynienė, V. 1987. *Jaunesniųjų moksleivių kūrybinio mąstymo ugdymas*. Vilnius: PMTT.
- Klooster, D. 2001. 'Kritinis mąstymas – kas tai?', *Permainos*, 4, p. 36–40.
- Lipmann, M. 2003. *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McLaren, P. 2007. *Life in schools: An introduction to critical pedagogy in the foundation of education*. Boston, MA, Pearson Allyn & Bacon.
- McKinnon, D. W. 1975. 'IPAR's contribution to the conceptualization and study of creativity' in *Perspectives in creativity*, eds. IA Taylor and JW Getzels. Chicago: Adaline.
- McPeck, J. A. 1981. *Critical Thinking and Education*. New York: St. Martin's Press.
- Michalko, M. 2000. 'Four steps toward creative thinking', *The Futurist*, vol. 34(3), p.18.
- Milgram, R. M. 1990. 'Creativity: An idea whose time has come and gone?', in *Theories of creativity*, eds. M. A. Runco and R. S. Albert. Newbury Park, CA, Sage, p. 215–233.
- Paul, R. and Elder, L. 2008. *The thinker's guide to the nature of functions of critical and creative thinking*, CA, The Foundation of Critical Thinking. Prieiga per internetą: <http://www.criticalthinking.org/files/CCThink_6.12.08.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Paul, R. and Elder, L. 2012. *Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life*, Boston, Pearson. Prieiga per internetą: <<http://www.sirpabs.ilahas.com/Business%20and%20Management/Critical%20Thinking%20Tools.pdf>>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Paul, R. and Elder, L. 2006. *The thinker's guide to the art of Socratic questioning*, CA, The Foundation of Critical Thinking. Prieiga per internetą: <https://www.criticalthinking.org/TGS_files/SocraticQuestioning2006.pdf>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Petrulytė, A. 2001. *Kūrybiškumo ugdymas mokant*. Vilnius: Presvika.
- Robinson, K. 2011. *Out of our minds: Learning to be creative*. Oxford: Capstone. Prieiga per internetą: <<http://www.fredkemp.com/5365su12/robinsonchpt123.pdf>>. [Žiūrėta 2016 m. gegužės 5 d.]
- Roth, F. and Thum, A. E. 2010. 'The key role of education in the Europe 2020 Strategy', *CEPS Working document no.338*, Center for European Policy Studies. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/euro-pe2020/index_en.htm>.
- Rossman, J. 1931. *The psychology of the inventor*. Washington, DC, Inventors Publishing.
- Rugiero, V. R. 1988. *The art of thinking: A guide to critical and creative thought*. New York: Longman.
- Siegel, H. 1988. *Educating reason: Rationality, critical thinking, and education*. London: Routledge.
- Skaržauskienė, A. 2008. *Sisteminis mąstymas kaip kompetencija lyderystės paradigmoje*, Daktaro disertacija, ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, p. 196. Prieiga per internetą: <http://vddb.laba.lt/obj/LT-eLABa-0001:E.02~2009~D_20081217_164237~90556>. [Žiūrėta 2015 m. gegužės 5 d.]
- Starko, A. J. 2001. *Creativity in the classroom: Schools of curious delight*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Steele, J. L., Meredith, S. K., Temple, Ch and Scott, W. 1997. *Kritinio mąstymo ugdymo per visą mokyklo programą schema*, I–VIII Vadovai. Vilnius: Šiuolaikinių didaktikų centras.
- Sternberg, R. J. 1988. 'Mental self-government: A theory of intellectual styles and their development', *Human Development*, vol. 31, p. 197–224.
- Tidikis, R. 2003. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas. Prieiga per internetą: <<https://www.scribd.com/doc/36462514/Tidikis-Socialiniu-Moksliniu-Tyrimu-Metodologija>>.
- Torrance, E. P. 1966. *Torrance tests of creativity*, Princeton, NJ, Personnel Press.
- Torrance, E. P. 1974. *Torrance tests of creative thinking*. Lexington, MA, Ginn & Company.

Torrance, E. P. 1988. *The Nature of Creativity as Manifest in its Testing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Torrance, E. P. 1972. 'Teaching for creativity', *Journal of Creative Behaviour*, vol. 6, p.114–143.

Vygotsky, L. S. 1978. *Mind in society: The development of higher psychological processes*, Cambridge: Harvard University Press.

Vygotsky, L. 1930. *Mind and society*. Cambridge: Harvard University Press. Prieiga per internetą: <http://www.cles.mlc.edu.tw/~cerntcu/099–curriculum/Edu_Psy/EP_03_New.pdf>. [Pasiiekta 2015 m. gegužės 5 d.].

Wallas, G. 1926. *The art of thought*. New York: Hartcourt Brace.

Watson, J. W. and Schwartz, S. N. 2000. 'The development of individual styles in children's drawings', *New Directions for Child and Adolescence Development*, vol. 90, p. 49–63.

LINKS BETWEEN CRITICAL AND CREATIVE THINKING

Daiva Penkauskienė

Summary

Critical and creative thinking have been and still are the most significant human capacities that have to be developed and nurtured because of personal and societal welfare. But it is quite difficult to understand what is creative and what is critical thinking. This confusion appears due to the variety of different concepts and understandings. Sometimes both types of thinking are considered to be almost the same, other time – totally different, and in some cases – having some traits in common. Acknowledged scientific theories, foreign authors' and in-country scientists' research findings are presented in the current article to prove existence of links.

The author reviews the development history of both types of thinking concepts and draws attention to democratic nature of critical thought and the "elite" of creative thought. The author presents most common "myths" concerning creative and critical thinking and argues that they have no evidence in scientific research, but unfortunately do have in pedagogical practice.

Reviewed literature proves the presence of similar personal characteristics of creatively and critically minded personality – curiosity and openness for a new experience, ability to concentrate on work, courage to take risk and responsibility, tolerance for unknown, acceptance of different opinions and views, ability to analyse and reflect, healthy scepticism, independent opinion formation. Empirical research findings show that Lithuania's pedagogues indicate and name same features as mentioned above, but are not able to recognize all of them in their students. Pedagogues as well as education experts associate critical and creative thinking skills with personal and professional success.

The author reveals similarities of creative and critical thinking processes by describing them as divergent. "Life cycle" stages show that both processes require time and concentration on task, involve curiosity, problem solving, search for best solutions. Lithuania's pedagogues acknowledge critical and creative thinking as processes, but allocate little time for their experience and reflection on them in a classroom. Creative and critical thinking results are difficult to make evident as they include not only tangible, but also "soft" results, such as improved individual approaches, capacities and processes. Researches' findings show that students' projects and creative tasks are considered to be most evident and easier evaluated results.

There is enough evidence of links between critical and creative thinking. However, coherence between both types of thinking and success in personal and professional life has not received sufficient attention in a scientific literature. Cases, ethnographic studies, lived experience examples and other type of research could be of a great value to prove that critical and creative thinking have direct impact on personal and on social welfare.

Key words: creative thinking, critical thinking, links.